

Pozícia našej metropolitnej cirkvi sui iuris v normách súčasného kánonického práva

FRANTIŠEK ČITBAJ,

Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta

Abstract: *By integrating Greek Catholic metropolitan Church sui iuris the completely new situation arised for Greek Catholic Church in Slovakia, because church Catholics miss the experiences and also concrete knowledge, what does this situation mean for concrete practise. This is why this contribution tires to explain some ideas and at least in short answer some questions about this new reality. It describes canonic term sui iuris, it describes particular church societies, which belong to Church sui iuris, term of Metropolitan Church sui iuris, it deals with function of metropolitan and eparchial bishops in Metropolitan Church sui iuris, their institutions, which is council of hierarchs and assembly of Metropolitan Church sui iuris. Next part deals also with historical and present reasons, which led to constitution of Metropolitan Church sui iuris in Presov.*

Key words: *Sui iuris, Metropolitan Church sui iuris. Metropolitan. Eparchial bishops. Council of hierarchs. Assembly of Metropolitan Church sui iuris.*

Úvod

Naša cirkev v súčasnosti zažíva celkom novú, historickú situáciu. Tým totiž, že Benedikt XVI. ustanovil Gréckokatolícku cirkev na Slovensku ako metropolitnú cirkev *sui iuris*, naplnil želania mnohých biskupov, kňazov a veriacich, ktoré boli vyjadrené ešte v čase únie s Rímskou cirkvou v roku 1696.

Na druhej strane sa však vyžaduje, aby sme aj pochopili, čo sa vlastne týmto krokom pápeža stalo a aký to má pre naše spoločenstvo význam. Témou tohto článku preto bude vysvetlenie niektorých poj-

mov, ale aj nových kánonických pozícií, s ktorými sa budeme v budúcnosti bežne stretávať.

1 Cirkev *sui iuris*

Súčasná katolícka kánonistika, týkajúca sa východných katolíckych cirkví, pri definovaní ich príslušnosti k veľkej Katolíckej cirkvi, charakterizuje ich pozíciu ako *sui iuris*. Je to termín pochádzajúci z klasického rímskeho rodinného práva, vyjadrujúci pozíciu otca v rímskej rodine (*pater familias*) ako pozíciu *sui iuris*, čiže ako pozíciu jediného nositeľa právnej spôsobilosti, ktorá mu umožňuje aby vo všetkých právnych veciach ako jediný jej člen vystupoval v mene celej rodiny. Postupom času však pozíciu *sui iuris* získava v rodine, po dosiahnutí dospelosti, aj najstarší syn. Jeho právna spôsobilosť však spočiatku nie je všeobecná, ale je obmedzená na majetkové práva. V ostatných právnych záležitostiach v rímskej rodine aj napriek tomu zostáva neporušená pozícia *sui iuris*, čiže jedinej právnej spôsobilosti otca (*pater familias*).

Tejto právnej situácii sa v súčasnej katolíckej kánonistike pripodobňuje pozícia vzťahu Cirkvi a cirkvi *sui iuris*. Na jednej strane je tu spoločenstvo veľkej Katolíckej cirkvi pod zvrchovanou autoritou rímskeho veľkňaza, ktorý vystupuje ako jediný nositeľ právnej subjektivity celej Katolíckej cirkvi, na druhej strane sú tu východné katolícke cirkvi *sui iuris*, ktoré v rámci príslušnosti a poslušnosti tejto autorite požívajú v Katolíckej cirkvi určitú formu autonómie, zvlášť týkajúcej sa ich obradového dedičstva.

Pojem cirkev *sui iuris* však nemožno stotožňovať s pojmom *autokefálna* cirkev, tak ako je to v pravoslávnych spoločenstvách. Tým totiž, že pravoslávne cirkvi dostávajú od materskej cirkvi *autokefalitu*, stávajú sa od materskej cirkvi úplne nezávislé a všetky rozhodnutia, ktoré v rámci *autokefálneho* spoločenstva urobia, konajú úplne sami, bez toho, aby museli žiadať o konzultáciu alebo súhlas nejakej inej autority.

Termín cirkev *sui iuris* je teda špecificky a nemožno ho prekladať povedzme ako *cirkev svojho práva*, podobne ako nemožno prekladať termín *autokefalita*, pretože aj jeden aj druhý vyjadruje určitú špecifickú kánonickú realitu, ktorá je s ním v originálnom znení úzko spojená.

Katolícka kánonistika dnes rozlišuje trojaký typ cirkví *sui iuris*:

Patriarchálne cirkvi *sui iuris*, ktorým sú podobné aj cirkvi väčšieho arcibiskupstva *sui iuris*;

metropolitné cirkvi *sui iuris*, tohto kánonického typu je dnes aj naša Gréckokatolícka cirkev na Slovensku;

ostatné cirkvi *sui iuris*, do tohto typu cirkevného usporiadania patrila naša Gréckokatolícka cirkev na Slovensku doteraz.

1.1 Patriarchálna cirkev *sui iuris*

Na čele patriarchálnych cirkví stojí patriarcha, ktorý je definovaný ako otec a hlava svojej patriarchálnej cirkvi *sui iuris*. Patriarchom sa v patriarchálnej cirkvi stáva biskup, ktorého si kánonickou voľbou zvolí synoda biskupov tejto patriarchálnej cirkvi. Synoda biskupov je vlastne zhromaždením všetkých biskupov, ktorí do tejto patriarchálnej cirkvi patria. Patriarcha svoju katolícku príslušnosť vyjadruje tým, že po kánonickej voľbe žiada od pápeža *communio*, čiže znak spoločenstva so Svätým otcom. Situáciu patriarchálnych cirkví *sui iuris* opisujú cirkvi arcibiskupstva väčšieho s tým rozdielom, že väčší arcibiskup, po svojom kánonickom zvolení, musí Svätého otca žiadať o potvrdenie svojej voľby.

Hierarchovia týchto cirkví *sui iuris*, čiže patriarcha alebo väčší arcibiskup, spolu so synodou biskupov svojej patriarchálnej cirkvi, sú pri riadení svojej cirkvi vybavení širokými právomocami. Patriarchálne cirkvi, aj cirkvi arcibiskupstva väčšieho, sú štrukturalizované z metropolitných cirkví a každá metropolitná cirkev sa skladá z aspoň troch eparchií.

2 Metropolitná cirkev *sui iuris*

Okrem metropolitných cirkví, ktoré existujú v rámci patriarchálnej cirkvi *sui iuris*, alebo cirkví *sui iuris* väčšieho arcibiskupstva, ako jedna z ich zložiek, existujú ešte cirkvi metropolitné *sui iuris*, ktoré sú samostatnými cirkevnoprávnymi subjektami zriadenými priamo rímskym veľkňazom a ktoré podliehajú len jeho autorite a ktorý jediný ich môže nielen erigovať, ale aj meniť ich hranice, rušiť ich, prípadne ináč meniť ich právny charakter. Dnes máme v rámci Katolíckej cirkvi tri takéto cirkvi *sui iuris*. Sú to Ruténska metropólia v Pittsburghu, Prešovská metropolitná cirkev *sui iuris* a Etiópsko-katolícka metropolitná cirkev *sui iuris*. Ruténska metropólia v Pittsburghu je v značnej miere dedičstvom vystaňovalcom z územia dnešného Slovenska, ktorý v minulosti odchádzali za more hľadať si živobytie. Najnovšia je naša Prešovská metropolitná cirkev *sui iuris*, do ktorej patrí Prešovská archieparchia a Košická a Bratislavská eparchia. Niektorí k nej priradujú aj Slovenskú eparchiu sv. Cyrila a Metoda v Kanadskom Toronte.

2.1 Metropolitná cirkev *sui iuris* a jej kánonické inštitúcie

Metropolitná cirkev predstavuje v Katolíckej cirkvi kánonickú jednotku, ktorej spôsob fungovania definuje činnosť jej jednotlivých inštitúcií. Rešpektovanie jednotlivých kompetencií a zároveň ich súhra a symbióza na jednotlivých kánonických postoch predstavujú zákonodarcom požadované dosahovanie stanoveného cieľa, ktorým je dosahovanie vzájomnej jednoty hierarchov i veriacich celej metropolitnej cirkvi *sui iuris*.

Kanonické inštitúcie o ktorých je reč, v metropolitnej cirkvi *sui iuris* predstavuje úrad metropolitu, rada hierarchov metropolitnej cirkvi *sui iuris* a zhromaždenie metropolitnej cirkvi *sui iuris*.

2.1.1 Metropolita cirkvi *sui iuris*

Metropolitnej cirkvi *sui iuris* predsedá arcibiskup s titulom metropolitu. Pojem *metropolita* je prastarý a na svojom začiatku označuje biskupa významného mesta – metropólie. Jeho pozícia je pozíciou reprezentanta metropolitnej cirkvi, vystupuje teda v oblastiach, týkajúcich sa celého spoločenstva metropolitnej cirkvi *sui iuris*.

Metropolita metropolitnej cirkvi *sui iuris* je menovaný Rímskym veľkňazom. Medzi prvé povinnosti metropolitu po jeho menovaní patrí do troch mesiacov od biskupskej vysviacky, alebo ak je chirotonizovaným biskupom, od dňa intronizácie, požiadať od Rímskeho veľkňaza *pálium*. *Pálium* je znakom plnej jednoty metropolitnej cirkvi *sui iuris* s Rímskym veľkňazom. Je veľmi podobné *omofóru* ktorý je podľa Konštantínopolskej tradície najvrchnejšou časťou liturgického rúcha biskupa. Aj podľa tradície *pálium* vzniklo na Východe, ako prvý ho mal nosiť jeden zo žiakov sv. Jána Zlatoústeho. *Pálium* je utkané z vlny ovečiek, ktoré sa pre tento účel chovajú v kláštore trapistov v Ríme. Na sviatok sv. Agnesy ovečky privádzajú najprv do baziliky sv. Agnesy a potom do Vatikánu, kde ich v utorok Veľkého týždňa ostrihajú a z ich vlny utkajú *pália*. Po požehnaní pápežom na sviatok sv. apoštolov Petra a Pavla sa uchovávali v skrinke nad hrobom sv. Petra a pápež ich potom slávnostne odovzdáva novo menovaným arcibiskupom. V Latinskej cirkvi je *pálium* súčasťou liturgického odevu arcibiskupa. Vo východných cirkvách je prijímanie *pália* skôr znakom jednoty arcibiskupa s pápežom. Pred prijatím *pália* nový metropolita nemôže vysviacať biskupov, ani zvolávať radu hierarchov.

2.1.1.1 Autorita metropolitu

Autorita metropolitu sa dá rozdeliť na dve oblasti. Na autoritu, ktorú uplatňuje voči metropolitnej cirkvi *sui iuris* ako celku a autoritu, ktorú uplatňuje voči vlastnej archieparchii.

Autorita, ktorú metropolita uplatňuje voči celej metropolitnej cirkvi *sui iuris* je riadna a vlastná, ale je natoľko osobitná, že metropolita nemôže pre metropolitnú cirkev menovať protosynkela, ani svoju moc nemôže nikomu delegovať pre všetky záležitosti.

Medzi práva metropolitu voči celej metropolitnej cirkvi patrí, že má byť spomínaný všetkými biskupmi a klerikmi počas Božskej liturgie a Božských chvál podľa predpisov liturgických kníh. Na druhej strane zas metropolita má spomínať v Božskej liturgii a Božských chválach, podľa predpisov liturgických kníh, Rímskeho veľkňaza a tiež dozerá na

to, aby Rímskeho veľkňaza podľa spomínaných predpisov spomínali aj všetci biskupi a ostatní klerici metropolitnej cirkvi *sui iuris*.

Vážnou povinnosťou metropolitu je tiež často sa stretávať s Rímskym veľkňazom a raz za päť rokov má povinnosť vykonať návštevu *ad limina apostolorum* spolu so všetkými biskupmi vlastnej metropolitnej cirkvi *sui iuris*.

Autorita, ktorú metropolita požíva voči celej metropolitnej cirkvi je kánonicky presne definovaná v kán.159 Kódexu kánonov východných cirkví. Podľa tohto predpisu má metropolita právo vysväcať a intronizovať biskupov vlastnej metropolitnej cirkvi *sui iuris* pri zachovaní termínov ustanovených právom, zvolávať radu hierarchov podľa právnych predpisov, pripravovať okruhy otázok ktoré sa na nej majú prejednávať, tejto rade predsedáť, prerušiť ju, preložiť i rozpustiť jej zasadanie. Metropolita môže erigovať metropolitný tribunál. Má dozeráť, aby sa viera a cirkevná disciplína verne zachovávali. Ak eparchialny biskup zanedbáva vykonávanie kánonickej vizitácie, má ju namiesto neho vykonať metropolita. V prípade, že v situácii uprázdnenia eparchialnej stolice rada konzultorov nezvolí administrátora eparchie, má administrátora ustanoviť metropolita. Metropolita má tiež kompetenciu, zákonne zvolenú alebo navrhnutú osobu potvrdiť alebo menovať, ak to eparchialny biskup, bez toho, aby mu v tom bránila nejaká prekážka, nevykonal sám. Metropolita má tiež kompetenciu v sufragánnej eparchii menovať eparchialneho ekonóma, ak tak ani po pripomenutí neurobil eparchialny biskup. Spolu s eparchialnymi biskupmi má metropolita cirkvi *sui iuris* vyhlasovať akty rímskeho veľkňaza a tiež sa starať, aby rozhodnutia, ktoré tieto aktá obsahujú boli verne plnené.

Tieto ustanovenia sa chápu striktné, čiže ak by vznikla pre metropolitu potreba alebo požiadavka iných práv a povinností, musia byť obsiahnuté v partikulárnom práve, schválenom Apoštolskou stolicou.

Vo vzťahu k vlastnej archieparchii má metropolita cirkvi *sui iuris* tie isté práva a povinnosti ako eparchialny biskup. Vo vzťahu k ostatným eparchiam metropolitnej cirkvi *sui iuris* je mimo zásad spomínaných vyššie zachovaná výlučná autorita eparchialnych biskupov, tak ako je definovaná v kán. 190-211 Kódexu kánonov východných cirkví.

V porovnaní s metropolitom latinskej cirkvi je pozícia metropolitu východných katolíckych cirkví vzhľadom na jeho právomoci, v rámci hraníc metropolitnej cirkvi *sui iuris*, silnejšia. Toto jeho postavenie vyplýva z rozdielneho historického vývoja, ktorým prešli latinská a východné cirkvi. Okrem právomocí, ktoré má latinský aj východný metropolita tie isté, čiže dozeráť aby sa viera a cirkevná disciplína presne zachovávali, vykonať kánonickú vizitáciu v eparchiach a diecézach ak ju sufragán zanedbal, určiť administrátora eparchie či

diecézy podľa noriem kánonov a ďalších právomocí vyplývajúcich z partikulárneho práva schváleného Rímskym veľkňazom, východný metropolita má právomoci aj v ďalších oblastiach: má kompetenciu vysviacať a intronizovať biskupov svojej cirkvi, zvolávať radu hierarchov, erigovať metropolitný tribunál, menovať legitímne navrhnutú alebo zvolenú osobu, ak to zanedbal eparchialny biskup v čase stanovenom právom, menovať eparchialneho ekonóma ak to eparchialny biskup zanedbal urobiť, ohlasovať akty Rímskeho veľkňaza a starať sa, aby ustanovenia ktoré sú v tých aktoch obsiahnuté boli verne vyplnené. Metropolita cirkvi *sui iuris* je jej skutočnou hlavou a jej kánonickým reprezentantom. Vo všetkých právnych záležitostiach týkajúcich sa celej metropolitnej cirkvi *sui iuris* vystupuje v jej mene metropolita.

2.1.2 Rada hierarchov metropolitnej cirkvi *sui iuris*

V mene metropolitnej cirkvi *sui iuris*, ako právnickej osoby, vystupuje metropolita. Jemu zároveň patrí moc riadna (*ordinaria*) a vlastná (*propria*) nad všetkými biskupmi a veriacimi kresťanmi metropolitnej cirkvi *sui iuris* ktorej predsedá.

Táto na prvý pohľad silná pozícia metropolity v cirkvách *sui iuris* je však z druhej strany značne rozptýlená princípom synodality, s ktorým východný kódex počíta. Princíp synodality zabezpečuje v metropolitných cirkvách *sui iuris* najmä rada hierarchov, ktorá je inštitúciou spoločného práva a musí byť v každej metropolitnej cirkvi *sui iuris*. Tu sa realizuje prastará zásada určitej demokracie ktorá sa vykryštalizovala vo východných cirkvách a ktorá je v slovanských národoch známa ako *sobornost*. Synodalita znamená *byť, žiť, jednať a sláviť spoločne v zbromaždení, je to červená niť ktorá sa vinie kresťanskými dejinami*. (EV 1/451). Tento princíp zakladá už kán. 160 Kódexu kánonov východných cirkví, ktorý hovorí: Eparchialni biskupi v osobitných alebo ťažkých záležitostiach nemajú zanedbať vypočúť metropolitu a metropolita nemá zanedbať vypočúť si mienku eparchialnych biskupov. Rada hierarchov spolu s metropolitom teda predstavuje kolektívny orgán riadenia metropolitnej cirkvi *sui iuris*. Rada hierarchov na čele s metropolitom tvoria hierarchiu, ktorá spája a zjednocuje veriaci ľud metropolitnej cirkvi *sui iuris*.

Do rady hierarchov majú byť povolaní všetci biskupi vysvätení pre službu metropolitnej cirkvi *sui iuris*. Z iných cirkví môžu byť biskupi pozvaní len ako hostia. Rozhodujúci hlas majú podľa spoločného práva eparchialni biskupi a biskupi koadjutori. Ostatní titulárni biskupi tejto cirkvi majú rozhodujúci hlas na rade hierarchov vtedy, ak sa to výslovne ustanovuje v partikulárnom práve tejto cirkvi. Do rady hierarchov majú byť povolaní aj exarchovia ktorí predsedajú exarchátom, ktorí na tejto rade majú taký istý hlas, spolu s metropolitom a ostatnými eparchialnymi biskupmi, pretože podľa normy kán. 313 a 984 § 1

Kódexu kánonov východných cirkví, sú na úrovni eparchialnych biskupov. Účasť na rade hierarchov nie je otázkou dobrovoľnosti, ale vážnou povinnosťou všetkých biskupov, zákonne pozvaných, s výnimkou tých, ktorí už rezignovali zo svojho úradu.

Rada hierarchov sa má zhromaždiť aspoň raz v roku a kedykoľvek vtedy, keď to vyžadujú osobitné okolnosti, alebo je potrebné vybaviť také záležitosti, ktoré sú spoločným právom rezervované rade hierarchov, alebo ak je pre platnosť rozhodnutia potrebný súhlas rady hierarchov. Rada hierarchov prijíma svoje ustanovenia hlasovaním, k prijatiu rozhodnutí sa vyžaduje absolútna väčšina hlasov. Hlasovanie je platné vtedy, ak sa ho účastní väčšina biskupov, ktorí majú povinnosť účasti v rade. Člen rady hierarchov nemôže namiesto seba poslať zástupcu a pri hlasovaní má len jeden hlas. Ustanovenia vydané radou hierarchov, ešte pred svojou promulgáciou ktorú vykonáva metropolita, musia kvôli platnosti získať aprobáciu Apoštolskej stolice. Rada hierarchov má mať svoj štatút, ktorý má zaslať Apoštolskej stolici a ktorý má mať ustanovenia o sekretariáte rady, o prípravných komisiách, o spôsobe práce rady a iných prostriedkoch ktoré majú napomáhať pri dosahovaní cieľov.

Metropolita cirkvi *sui iuris* spolu s radou hierarchou je teda akýmsi spojivom, koordinátorom spoločného konania a rozhodovania v metropolitnej cirkvi *sui iuris*.

Ustanovovanie biskupov v metropolitnej cirkvi *sui iuris* patrí Rímskemu veľkňazovi, avšak jednou z povinností rady hierarchov metropolitnej cirkvi *sui iuris* je vytvorenie listiny s menami najmenej troch kandidátov na biskupov, medzi nimi na metropolitu, v prípade uprázdnenia metropolitnej stolice, po vypočutí mienky, ak to uznajú za vhodné, niektorých presbyterov a iných kresťanov, ktorú pri zachovaní tajomstva zašlú Apoštolskej stolici.

Metropolita pri vydávaní administratívnych aktov, týkajúcich sa metropolitnej cirkvi *sui iuris* ako celku, má žiadať o súhlas radu hierarchov.

Je úlohou rady hierarchov, aby sa postarala o pastoračné potreby veriacich a tiež rozhoduje o tých záležitostiach, ktoré sú užitočné pre vzrast viery, pre spoločný postup v pastoračnej činnosti, pre zveladenie zvykov, pre zachovanie vlastného obradu a spoločnej cirkevnej disciplíny.

2.1.3 Zhromaždenie metropolitnej cirkvi *sui iuris*

Princíp synodality, čiže spoločného riadenia metropolitnej cirkvi *sui iuris*, je vyjadrený aj v požiadavke kán. 172 Kódexu kánonov východných cirkví, ktorý predpisuje existenciu zhromaždenia metropolitnej cirkvi *sui iuris*. Kým radu hierarchov vytvárajú len biskupi metropolitnej cirkvi *sui iuris*, zhromaždenie metropolitnej cirkvi *sui iuris* tvoria spolu

s biskupmi aj ostatní miestni hierarchovia, čiže aj titulárni biskupi, protosynceli a synceli, predstavení reholí, rektori katolíckych a cirkevných univerzít, dekanı teologických fakúlt a fakúlt kánonického práva, ktoré majú sídlo na teritóriu metropolitnej cirkvi *sui iuris*, tiež rektori vyšších seminárov, aspoň jeden presbyter z každej eparchie, jeden rehoľník alebo člen spoločenstva spoločného života na spôsob rehoľníkov a dvaja svetskí kresťania. Ak to štatúty pripúšťajú, do zhromaždenia metropolitnej cirkvi *sui iuris* môžu byť pozvaní aj ďalší členovia. Zhromaždenie metropolitnej cirkvi *sui iuris* je poradnou inštitúciou, ktoré svojou radou pomáha metropolitovi i rade hierarchov v záležitostiach väčšieho významu, osobitne ak ide o formy a prostriedky apoštolátu a tiež o cirkevnú disciplínu. Má byť zvolané aspoň raz za päť rokov a k jeho zvolaniu sa vyžaduje súhlas rady hierarchov metropolitnej cirkvi *sui iuris*.

Zhromaždeniu metropolitnej cirkvi *sui iuris* predsedá metropolita, ktorý ho môže preložiť, predĺžiť, prerušiť i ukončiť.

Záver

Z tejto základnej informácie vyplýva, že zriadenie metropolitnej cirkvi *sui iuris* na Slovensku má veľký význam. Na prvom mieste treba vyzdvihnúť fakt, že vytvorením rady hierarchov sa zhromažďuje veľký intelektuálny a duchovný potenciál troch hierarchov, čiže metropolitu a dvoch biskupov. Právom sa preto dá očakávať, že tento potenciál bude prinášať spoločné rozhodnutia, ktoré budú požehnaním pre všetkých veriacich našej metropolitnej cirkvi.

Tieto rozhodnutia majú smerovať k tomu, aby bolo účinne postarané o pastoračné potreby veriacich všetkých vrstiev: detí, mládeže, rodín a manželstiev, ale i starých a chorých a tiež sociálne odkázaných. V týchto záležitostiach môžu hierarchovi využívať aj mienku a odbornú pomoc svetských veriacich, odborníkov z rôznych oblastí. Majú spoznávať situácie, v ktorých je výhodnejšie postupovať nielen vzájomnou poradou ale aj praktickými postupmi spoločne.

Osobitnú pozornosť majú hierarchovia venovať tomu, aby sa kresťanská viera v spoločnosti prezentovala príťažlivým spôsobom, spoločnými poradami majú ustavične hľadať nové spôsoby pre naplnenie tohto cieľa. Pri dosahovaní tohto cieľa majú využívať možnosti ktoré otvára vlastné duchovné, teologické ale aj disciplinárne dedičstvo. Svoju pozornosť v tomto kontexte majú venovať liturgii. Jej poklad je ešte stále v mnohom schovaný. Jeho spoznávanie a zároveň uvádzanie do života novo objavených spôsobov nábožnosti ktoré vyplýva z tohto bohatstva má byť ponúkaný veriacim.

Tento katalóg je len malým výpočtom toho, čo môžeme od nového cirkevno-právneho zriadenia našej cirkvi očakávať. Zostáva na nás, ako tieto nové možnosti využijeme.

Zoznam použitej literatúry

- Kódex kánonického práva*. Konferencia biskupov Slovenska, Bratislava 1996.
- Kodex kanonów kościołów wschodnich*. Lublin : Gaudium, 2002.
- PINTO, P.V.: *Comento al Codice dei Canonici delle Chiese Orientali*. Città del Vaticano, 2001.
- VASIL, C.: *Patriarchálne cirkvi v Kódexe kánonov východných cirkví*. Trnava : Dobrá kniha, 1999.
- VASIL, C.: *Kanonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. Trnava : Dobrá kniha, 2000.
- DUDA, J.: *Boží ľud*. Spišská Kapitula : Kňazský seminár, 1995.
- PRZEKOP, E.: *Pozycja prawna patriarchy wschodniego Kościoła katolickiego*. Lublin : KUL, 1976.
- BOUMIS, P.I.: *Kanonické právo pravoslávnej cirkvi*. Prešov : PBF PU, 1997.
- ROZWADOWSKI, W.: *Prawo Rzymskie*. Poznań, 1992.